

ЗМІНА ОБСТАНОВКИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління

В статті розглядаються можливості застосування ст. 48 УК України як підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини проти державної безпеки України.

Ключові слова: зміна обстановки, звільнення від кримінальної відповідальності, державна безпека, конституційний лад, державна влада, територіальна цілісність

Постановка проблеми

З огляду на географічне розташування України, не просту суспільно-політичну обстановку та тенденції розвитку країн Центральної Європи, а також загострення протиріч при реалізації ними своїх політичних інтересів, Україна визнає для себе можливість воєнної небезпеки не лише ззовні, а й з середини самої держави.

Беручи до уваги події, які останнім часом мають місце у нашій країні, існує не лише геополітична, але й реальна загроза нанесенню шкоди конституційному ладу, державній владі, суверенітету, територіальній цілісності, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній, інформаційній безпеці України. У зв'язку з цим, всебічна охорона прав та свобод людини була і залишається одним з пріоритетних завдань держави, виконання яких забезпечується різноманітними засобами, у тому числі й кримінально-правового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінальної відповідальності за злочини проти державної безпеки у різні часи були предметом наукового інтересу багатьох вчених-кримінологів. Вагомий науковий доробок у дослідженні питання відносно звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки зробили такі науковці в галузі кримінально-правової думки, як: Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, С.В. Дьяков, О.О. Житний, А.А. Ігнат'єв, М.П. Карпушин, В.Н. Рябчук, В.М. Шлапаченко, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, С.С. Яценко та інші. Водночас, питання кримінально-правового заохочення дій особи у зв'язку зі зміною обстановки як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти державної безпеки України не представлено.

Метою статті є дослідження можливостей застосування зміни обстановки до злочинів проти державної безпеки України.

Основні результати дослідження

Нагальна потреба у застосуванні державою до особи кримінальної відповідальності існує в тих випадках, коли вчинене діяння є суспільно небезпечним, що, відповідно, свідчить про суспільну небезпечність самого суб'єкта. Однак, як показує слідчо-оперативна практика, ці ознаки зберігаються за злочинним діянням та особою,

винною у його вчиненні, не безкінечно. Вони можуть з різних причин знижуватись або навіть повністю втрачатись. Причиною цьому можуть бути суттєві, значні зміни у суб'єктивних умовах життя конкретної особи чи навіть всієї країни. У таких випадках, вочевидь, недоцільним стає застосування до особи заходів кримінальної репресії. Саме ці обставини враховано законодавцем при конструюванні виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого в ст. 48 КК України [6, с. 150-151].

Кримінально-правова доктрина проголошує принципи невідворотності кримінальної відповідальності, але у той же час чинний КК України вміщує певні положення, які звільняють підозрюваних (обвинувачуваних) від кримінально-правової відповідальності (внаслідок зміни обстановки, коли вчинене особою діяння втратило характер суспільно небезпечного або ця особа перестала бути суспільно небезпечною тощо) [10, с. 3].

Законодавець передбачив дві альтернативні (самостійні) підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, у першому випадку передбачено втрату діянням суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки, а у другому – втрату особою суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки. Ці обставини можуть мати місце як окремо, так і в сукупності.

Під зміною обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність, необхідно розрізняти два види обстановки, що існують на час вчинення певною особою злочину невеликої або середньої тяжкості. Перший вид обстановки – це обстановка вчинення злочину в широкому розумінні цього слова – як об'єктивних умов, що характеризують соціальні, економічні, політичні, духовні, міжнародні, воєнні, міжнародні, природні, організаційні та інші процеси в масштабах країни, регіону, області, міста, району тощо [1, с. 149-150].

Тут мається на увазі саме зміна об'єктивної обстановки, тобто зміна зовнішніх по відношенню до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, обставин, які не залежать від її волі, а не позитивна по-

ведінка, яка свідчить про відношення до вчиненого злочину, не суб'єктивні причини втрати суспільної безпеки особи, яка вчинила злочин (явка з повинною, відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди тощо) [14, с. 565].

Зміна обстановки може стосуватись як всієї країни, так і окремої її місцевості, населених пунктів тощо.

На думку Ю.В. Бауліна: “У такий спосіб відповідна обстановка і повинна бути встановлена на момент вчинення особою злочину невеликої або середньої тяжкості з тим, щоб порівняти й оцінити її зміну на час досудового розслідування провадження. При цьому необхідно встановити безпосередній зв'язок між зміною відповідної обстановки, що відбулася протягом певного часу, з дня вчинення злочину до моменту досудового розслідування провадження, та втратою діянням або особою суспільної небезпечності” [1, с. 150].

У літературі з кримінального права існують різні наукові підходи щодо юридичної природи діяння, суспільна небезпечність якого відпадає внаслідок подальшої зміни обстановки. Так, на думку М.С. Строговиця: “... суспільна небезпечність є суттєвою і неодмінною ознакою злочину. Якщо немає суспільної небезпечності, немає й злочину. Тому діяння, котре раніше було злочином і потім перестало бути суспільно небезпечним, перестало бути й злочином” [9, с. 343]. З зазначеного вчений робить висновок, що підставою закриття кримінального провадження в разі втрати суспільної небезпечності діяння є відсутність складу злочину.

Другий вид обстановки – це обстановка, яка склалася навколо особи під час вчинення ним суспільно небезпечного діяння, тобто об'єктивні (зовнішні) умови життя та діяльності, в яких перебувала особа під час вчинення злочину і які значною мірою впливали на її суспільну небезпечність.

Остання із зазначених вище обставин є складною за своєю конструкцією: сама зміна обстановки – її проміжний елемент, а втрата суспільної небезпечності діяння чи особою, що його вчинила, – похідним елементом цієї умови звільнення. Зміна обстановки є причиною переоцінки діяння чи

особи, яка його вчинила, як таких, що не мають більше соціально шкідливих ознак. Обстановка вчинення злочину належить до ознак, що характеризують його об'єктивну сторону. В цьому сенсі під обстановкою розуміють об'єктивно-конкретні умови, фактичні обставини, в яких вчиняється той чи інший злочин, сукупність взаємодіючих обставин [6, с. 152].

М.П. Карпушин вважає: "Зі зміною певних умов, особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння спроможна змінити свої погляди, у зв'язку з чим втратити суспільну небезпечність" [4, с. 105].

На таку обставину слушно звертає увагу і Ю.М. Грошевий: "В основі зміни обстановки лежать такі факти об'єктивної дійсності, які, по-перше, мали місце після вчинення злочину, по-друге, внаслідок саме цих обставин злочин втратив суспільну небезпечність або підозрюваний, обвинувачуваний перестав бути суспільно небезпечним"- [2, с. 80-81].

Такої ж позиції дотримується і П.В. Хряпінський: "Зміна обстановки повинна відноситися тільки до фактичних обставин вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості, що мали місце після вчинення злочинного діяння" [13, с. 125].

У ст. 48 КК України мова йде про особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, при вчиненні якого така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час досудового розслідування кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене такою особою діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною. Тому вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (закінченого або незакінченого, однією особою або у співучасті), або вчинення особою злочину невеликої або середньої тяжкості, але не вперше, унеможливає застосування ст. 48 КК України [1, с. 148-149].

У будь-якому випадку застосування ст. 48 КК України необхідно для того, щоб правовим наслідком зміни обстановки стала нова оцінка, яку можна дати такому діянню чи особі, яка його вчинила. Суспільна небез-

печність злочинця визначається фактом скоєння протиправного діяння. У зв'язку з цим втрата такою особою суспільної небезпечності – це такі зміни, які стосуються особисто підозрюваного, обвинуваченого і дозволяють дійти до висновку, що даний суб'єкт у майбутньому не вчинятиме злочину, при чому не лише аналогічних чи однарідних, але й будь-яких [5, с. 99].

Втрата діянням суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки повинна мати такий вплив на характер вчиненого діяння, що воно або взагалі перестало бути суспільно небезпечним, або втратило її до рівня, який оцінюється як малозначний (ч. 2 ст. 11 КК України).

Правовими підставами застосування звільнення цього виду є: а) вчинення злочину вперше; б) вчинення злочину, який належить до категорії злочинів невеликої або середньої тяжкості (ст. 12 КК України); в) зміни в суспільно-побутовій сфері, а також у системі соціальних, моральних та правових орієнтацій особи, які свідчать про те, що особа перестала бути суспільно небезпечною [11, с. 344].

Під зміною обстановки, внаслідок якої особа, яка вчинила злочин, перестає бути суспільно небезпечною, необхідно розуміти об'єктивні зміни умов життєдіяльності такої особи, які позитивно і суттєво впливають на неї і свідчать про те, що вона не вчинятиме суспільно небезпечних діянь у майбутньому [8, с. 138].

На практиці до змін обстановки навколо особи, яка вчинила злочин, відносять звільнення особи з посади, що позбавляє її можливості вчинити новий злочин з використанням такої посади; переїзд на інше місце проживання та розрив зв'язків з кримінальним середовищем, під впливом якого особа могла б вчинити новий злочин; усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких був вчинений злочин; залучення до конфіденційного співробітництва з правоохоронними органами тощо [1, с. 154].

На думку П.Л. Фріса: "Визнання особи суспільно небезпечною повинно здійснюватися на підставі наявності в неї комплексу характеристик, які свідчать про об'єктивну можливість вчинення нею нового злочину.

Вони стосуються як поведінкової, так і соціально-побутової сфери діяльності особи і визначаються соціально-психологічною та правовою її характеристиками. Однак особу в контексті ст. 48 КК України не можна оцінювати у відриві від обстановки, в якій вона перебуває, від соціально-побутового оточення. Саме зміни в обстановці обумовлюють згідно з позицією законодавця те, що особа перестає бути суспільно небезпечною” [12, с. 344].

Необхідно погодитись з думкою І.І. Карпец, який звертає увагу на те, що погляди, навички, звички людини змінюються у зв'язку зі змінами умов його соціального буття в самому широкому сенсі цього слова: зміна сімейного стану, зміна місця роботи тощо [3, с. 48].

Однак існують випадки, коли помилково розуміють під зміною обстановки перебування особи в місцях позбавлення волі за вчинення іншого злочину, а також смерть обвинуваченого. Для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка перестала бути суспільно небезпечною, немає значення, що само діяння на час досудового розслідування або розгляду такого провадження в суді зберігає характер суспільно небезпечного [1, с. 154].

Стаття 48 КК України виходить з існування певного проміжку часу, в який відбувається зовнішній вияв тих чи інших змін, у результаті чого суб'єкт опиняється в іншій обстановці [7, с. 240].

При застосуванні до особи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки суд повинен звертати увагу на характер скоєного суспільно небезпечного діяння, тяжкості завданої шкоди, час, який минув з моменту вчинення злочину, а також важливість обставин, що свідчать про зміну обстановки і усунення суспільної небезпечності діяння чи особи, яка його вчинила. Звільнення від кримінальної відповідальності є остаточним і безумовним, тобто не залежить від подальшої поведінки особи, що звільняється.

Разом з тим, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки та втратою злочинном своєї суспільної небезпеки необхідно відрізнити

від декриміналізації діяння, коли після вчинення злочину приймається кримінальний кодекс (чи скасовується стаття), який має зворотну силу та усуває суспільно небезпечне діяння і покарання за нього [14, с. 566-567]. У такому разі не змінюється обстановка, яка була застосовна до конкретного вчиненого суспільно небезпечного діяння, а змінюється саме кримінальне законодавство, яке вже не визнає суспільної небезпечності всі злочини цього виду, які були скоєні раніше.

Висновок

Отже, застосувати звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки вбачається за можливе до злочинів проти державної безпеки України в разі скоєння особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч.ч. 2, 3 ст. 109, - ч. 1 ст. 110 та ч. 1 ст. 110-2 КК України, якщо буде з'ясовано, що на час досудового розслідування або розгляду кримінального провадження в суді внаслідок зміни обстановки вчинене такою особою діяння втратило суспільну небезпеку або особа, яка його вчинила, перестала бути суспільно небезпечною.

Література

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Грошевой Ю. М. Освобождение от уголовной ответственности в стадии судебного разбирательства / Ю. М. Грошевой. – Харьков : Высшая школа, 1979. – 168 с.
3. Карпец И. И. Уголовное право и этика / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1985. – 256 с.
4. Карпушин М. П. Некоторые вопросы использования институтов Общей части советского уголовного права в оперативно-следственной практике / М. П. Карпушин. – М. : ВШ КГБ им. Ф. Э. Дзержинского при Сов. Мин. СССР, 1965. – 112 с.
5. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. – М. : Наука, 1974. – 231 с.
6. Ковітіді О. Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами За-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються можливості застосування ст. 48 КК України як підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення дій проти державної безпеки України.

SUMMARY

The article deals with the possibility of art. 48 Criminal Code of Ukraine as grounds for exemption from criminal liability for actions against state security of Ukraine.

гальної частини КК України : [навч. посіб.] / О. Ф. Ковітіді. – Сімферополь : ВД “Квадранал”, 2005. – 224 с.

7. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 4-тє, переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2004. – 1104 с.

9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2-х т. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 1970. – 516 с.

10. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс : [монографія] / Г. О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 128 с.

11. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посібник] / П. Л. Фріс. – Київ : “Центр навчальної літератури”, 2004. – 362 с.

12. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посібник] / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

13. Хряпінський В. П. Спірні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності / В. П. Хряпінський // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – № 6. – С. 120-128.

14. Энциклопедия уголовного права : в 13-ти т. [сост. В. Б. Малинин]. – СПб. : Издательство “ГКА”, 2008. – Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – 2008. – 880 с.